పనితోనే సార్‌కు దగ్గరవగలం

ఎండి. అన్వర్*

తేది. 12.1.2010 ఉదయం కృష్ణ ఫోన్ చేసాడు. "మన సార్ (బాలగోపాల్)పై ప్రత్యేక సంచిక ఇప్పటికే రావాల్సి ఉన్నది. ఆలస్యం చేయకుండా ఏమైనా రాయండి అన్వర్‌గారు" అన్నాడు. కృష్ణ ఎప్పుడు ఫోన్ చేసినా ఎక్కువగా మాట్లాడుకుంటాం. ఎక్కువగా నవ్వుకుంటాం కూడా... కాని సార్ గురించి రాయమని గుర్తుచేసినప్పుడల్లా నాకు మాటలు ముందుకు సాగేవి కావు. "సరే" అంటూ ముగించేవాణ్ని. సార్ మా మధ్య లేనితనాన్ని గుర్తుకు తెచ్చుకుంటేనే ఒక్కసారిగా శరీరం చల్లబడిపోయినట్లు అనిపిస్తుంది నాకు. మా సార్ మా మధ్యలేని సందర్భం రావడమే మా జీవితాల్లో అత్యంత విషాదకరమైనది. ఇటువంటి దినాలు వస్తాయని ఎవరం ఊహించి ఉండము. సార్ మాకు ఏమిచ్చాడో చెప్పడం రాదు కాని... సార్ ఇవ్వనిది ఏమీ లేదనిపిస్తది. మా బ్రతుకు ప్రతి మలుపులో మాకు సార్ ఉన్నాడనే ధీమానే మమ్మల్ని నిలబెట్టింది. మాతో ఎందరు ఉన్నా... సార్‌లాగా మమ్మల్ని ప్రభావితం చేయగలిగేవారు లేరు. రారేమో కూడా. నా వరకైతే నేనిప్పుడు అనాథను.

నిండు దుఖంలో ఉన్నాను. వదలని శోకపుగూడు ఇది. ఈ దు:ఖం సార్ జ్ఞాపకాలు కదిలిన కొద్దీ నా కళ్ళ నుండి పొంగుకొస్తూనే ఉంటది. సార్... జ్ఞాపకాలు రాని సందర్భం అంటూ నాకు ఉంటుందా...? నా నిత్య జీవితంలో సార్‌ను తలవని ఘడియలకు చోటెక్కడది? ప్రతి దినము, ప్రతి సందర్భములో సార్ పడిన సామాజిక ఘర్షణ ఎంత అనంతమైనది! నిత్యం పెరుగుతున్న అన్ని రకాల అణచివేతలను, వాటిని అధిగమించేందుకు జనం చూపిన ఆరాటాలను క్షణక్షణానికి గుప్పిట పట్టిన మా సార్ ఎన్నడైనా విశ్రాంతిని కోరుకున్నాడా..? ఏ విషయాన్నైనా వదిలివేసాడా...? అసలు

* **మానవహక్కుల వేదిక రాష్ట్ర కార్యదర్శి, గోదావరిఖని**

సార్ స్పృశించనిది ఏదైనా ఉందా? చాలాసార్లు అస్పష్టత, తేల్చుకోలేని స్థితి ఎదురైన ఎందరికో "దారులను" ఎరుక పరిచింది సార్ మేధావితనమే. సార్ చెప్పాక... అందరూ తమ నిర్ధారణలను సవరించుకునేవారు. లేకపోతే మళ్లీ మళ్లీ సమీక్షించుకునేవారు. సార్‌కు ఇటువంటి 'అనుచరులు' వాళ్లు దేశవ్యాప్తంగా ఎందరో ఉన్నారు. వాళ్లలో నేనూ ఒకడ్ని... సార్ చెప్పేది వాస్తవం అనే భావనకు అందరం దగ్గరవడానికి కారణం సార్ 'ఆచరణే'. ఆలోచన, ఆచరణకు మధ్య సరిహద్దులు లేని చోటంటూ ఏదైనా ఉంటే అది బాలగోపాల్ సారే...

మా జిల్లాల్లో సార్ రాకే ఓదార్పు

అటువంటి సార్ గురించి నేను రాయడమా. ఆ అర్హతను కలిగి ఉన్న వాణ్నేనా? సార్ గురించి రాయాలనుకున్నప్పుడల్లా... నా ముందు నిలబడే మరో ప్రశ్న సార్‌ను గురించి ఎవరికీ తెలియనిది... ఏం చెప్పదలుచుకున్నావు..? అని. దాంతో పెన్నుకు ముందుకు కదిలేది కాదు. చాలా సందర్భాల్లో నాకు ఆశ్చర్యంగా ఉండేది - సార్‌తో ఎంత మారుమూల ప్రాంతానికి వెళ్లినా "మాది మానవహక్కుల వేదిక అండి.. నా పేరు బాలగోపాల్" అని సార్ అన్నప్పుడు సార్‌ను తెలిసినట్లే, ఆత్మీయుడిగా భావిస్తూ గుర్తుపట్టే ప్రజలు... వాళ్ళ కళ్లలో ఆరాధనా... ఆదరణ భావం ఎంత స్పష్టంగా కనబడేదో... "సార్... మన కోసం వచ్చిండు..." అనేవారు. పోలీసుల కాఠిన్యాన్ని తెలిసిన ప్రజలు ఎవరితో మాట్లాడితే ఏమౌతుందో అనే భయాన్ని సార్ ముందు వదిలి అన్ని విషయాలు చెప్పుకునేవారు. ఎన్‌కౌంటర్లతో, పోలీసుల జులుంతో సతమతమైన తెలంగాణలోని ఉద్యమ ప్రాంతాల ప్రజలు సార్ వచ్చి వెళితేనే ఎంతో ఓదార్పును పొందేవారు. అటువంటి సార్ గురించి నేను ఏం రాసినా సాహసమే కదా...?

సార్... ఒక్క తెలంగాణ పల్లెలకు మాత్రమే పరిచయమా? ఆంధ్ర, రాయలసీమలకు వెళ్లినా సార్‌ను ఇలాగే గుర్తుపడతారు. అయితే... ఆంధ్రప్రదేశ్‌కు మాత్రమే పరిమితమా? కాశ్మీర్, అస్సాం, తమిళనాడు, మణిపూర్, ఢిల్లీ, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక, బీహార్, బెంగాల్, గుజరాత్, ఒరిస్సా... ఒక్క మాటలో చెప్పాల్సి వస్తే దేశంలో ఎన్ని ప్రాంతాల్లో, ఎన్ని రూపాల్లో ప్రజలు స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్యాలు, ప్రజాస్వామిక, సమానత్వపు హక్కుల కోసం పోరాడుతున్నారో... అన్ని ప్రాంతాల ప్రజా ఉద్యమాలూ సార్‌ను గుర్తుపడతాయి. గుర్తుంచుకునే స్థాయిలో ఆయా ఉద్యమాలలో సార్ మమేకం అయినాడు. అయినా ఒక్క మన దేశానికి చెందిన పరిధిలోనే సార్‌ను ఇమడ్చలేము. అమెరికావారి బహుళజాతి సంస్థలు ఏ దేశాలపై ఎటువంటి అణచివేతను ప్రయోగిస్తున్నాయో... వారి ఆర్థిక నమూనాల అమలు వల్ల ఏ దేశ ప్రజల జీవన ప్రమాణాలు, హక్కులు ఎంతగా దిగజారగలవో... ముఖ్యంగా వారు

చేస్తున్న మానవ హక్కుల ఉల్లంఘనలను రుజువులతో సహా నిర్ధారించి ఉపన్యాసాల ద్వారా, వ్యాసాల ద్వారా... సమాజం ముందు ఉంచేవాడు. అంటే సార్ విశ్వమానవుడు... విశ్వవ్యాప్త ప్రజాహితం కోరి... అందుకు తన పాత్రను నిజాయితీగా, బాధ్యతగా, అవిశ్రాంతంగా ఆచరించినవాడు.

తెలంగాణ ఉద్యమానికి సంబంధించిన సభల్లో "సార్‌ను వక్తగా పిలుద్దాం..." అంటే "సార్ ఆంధ్ర కదా..." అని అడ్డు చెప్పిన నాయకులు ఉన్నారు. విచిత్రంగా వాళ్లంతా సార్‌తో ఏదో స్థాయిల్లో పనిచేసినవారే... సార్ వస్తే వారి ప్రాధాన్యం తగ్గుతుందని వాళ్ల భయం. ఈ విషయం సార్‌కు కూడా తెలిసింది. "ప్రజల దగ్గరకు వెళదాం... వారికి చాలా సమస్యలు ఉన్నాయి. అక్కడే పని చేసుకుందాం..." అని సార్ మమ్మల్ని సమాధానపరిచాడు. తెలంగాణ ఏర్పాటు గురించి ఆంధ్ర ప్రాంతంలో కూడా ఎంతో ప్రచారం చేసిన వాడాయన. అక్కడి వాళ్ల ప్రశ్నలకు జవాబులు చెప్పినవాడు. నదీ జలాల పంపిణీలో అసమానతలను వాళ్లకూ వివరించినవాడు. అంతేకాదు... తెలంగాణ ప్రాంతంలో జరుగుతున్న ఓపెన్‌కాస్ట్ విధ్వంసానికి, అసమాన నదీజలాల పంపిణీకి, పరిశ్రమల కాలుష్య సమస్యలకు, సింగరేణి కార్మికుల సమ్మెలపై నిర్బంధానికి, గని ప్రమాదాలకు, ఎన్‌కౌంటర్, లాకప్ మరణాలకు వ్యతిరేకంగా పోరాట కమిటీలను నిర్మిస్తూ పనిచేసాడు. తెలంగాణ ఉద్యమాన్ని సమస్యల ప్రాతిపదికన నిర్మించాలని, ప్రజాస్వామిక ఉద్యమాలు, డిమాండ్లతో తెలంగాణ ఉద్యమం నిర్మితమైతేనే తెలంగాణ ప్రజలకు మేలు జరుగుతుందని నమ్మి ఆచరించిన సార్... బాలగోపాల్‌గారు.

* * *

ఆరోజు మేమే సార్ దగ్గరికి వెళ్లాం

ఆ రోజు జీవన్‌సార్ నుండి నాకు ఫోన్ రాంగానే వసంత మేడంకు ఫోన్ చేస్తే... "అన్వర్... సార్... బాగాలేదయ్యా... ముక్కులో నుండి రక్తం వస్తుంది. 108 కు ఫోన్ చేసాము. త్వరగా రండయ్యా..." అని ఆందోళనతో అంటుంటే భరించలేని స్థితిలో మొద్దుబారుతున్న నా శరీరం... శ్వాస పెరిగింది. మెదడొక్కటే... చిందర వందరగా పని చేస్తున్నట్లుగా ఆలోచనలు మొదలయినవి. అది మాత్రం జరుగవద్దు. అది... అంటే...? నా మనస్సులో భయం పెరుగుతున్న తీవ్రత నాకు స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది... సార్‌కు ఏమీ కాదు... అసలు సార్‌కు ఏమైనా ఎందుకు అవుతుంది? హైద్రాబాద్‌లో డాక్టర్లు ఎందరు లేరు? ఈ రాత్రికి నేను వెళ్లను. సార్‌కు ఏమీకాదు. నేను వెళ్లాల్సిన అవసరం ఏం రాదు... అనుకుంటూ నా మనస్సును, చెలరేగుతున్న ఆందోళనను సమాధాన పరుచుకోవడానికి ప్రయత్నిస్తున్నా...

సార్‌కు ఏమైంది...? అవసరం లేదు. నేను వెళ్లడమేమిటి... భయం ఇంకా పెరుగుతున్నది... ఏం కాదు... నేను వెళ్లను... వెళ్లాల్సిన అవసరం రావద్దు. అక్కడ డాక్టర్లు ఉన్నారు. తిరిగి... తిరిగి అక్కడికే వస్తున్న ఆలోచనలతో నేను ఇంటి నుండి బయటపడ్డాను. ఎవరెవరికో ఫోన్‌లు చేస్తున్నా... సార్‌కు ఏం జరగొద్దు... అనుకుంటూనే ఏం జరిగిందో అని ఆందోళన పడుతున్నా... అందరూ బయలుదేరమంటున్నారు. ఏ పరిస్థితుల్లో బయలుదేరమంటారో కూడా అర్థంకాని స్థితి అది. ఎవరూ ఏమీ చెప్పడం లేదు ఎందుకు? ఏమన్నా అయితే చెప్పరా..? సార్‌కు ఏమీ కాదు... నరనరాన స్పందన ఒక్కటే "సార్‌కు ఏం కారాదు... నేను వెళ్లడం కూడా అనవసరం..." సుడులు సుడులుగా తిరుగుతున్న ఆలోచనలతో బస్సు ఎక్కాను. పాశం యాదగిరి నుండి ఫోన్ వచ్చింది. "అన్వర్ సార్ మనకికలేడు... వచ్చేయ్..." అన్నాడు. ఇప్పటి దాకా నేను కోరుకున్నది ఏమిటి? తెలిసింది ఏమిటి? అణచుకుంటున్న ఆందోళనంతా దుఖంగా మారింది. ఏడ్వడం తప్ప నాకు ఏం తోచడం లేదు. ఏడుస్తూనే అందరికీ ఫోన్‌లు చేయడం మొదలు పెట్టాను. "ఛ... ఇది... ఎట్లా జరుగుద్ది..." అంటూ నమ్మలేక ఫోన్ పక్కన పడేస్తున్నారు. టీవీల ద్వారా తెలుసుకుంటున్నవాళ్లు నమ్మకం కుదరక మళ్లీ మళ్లీ ఫోన్‌లు చేసి నిర్ధారించుకుంటున్నారు. "సార్ బతికుండాలె" అనే బలమైన భావన వల్ల సార్ లేడన్నది నమ్మలేక పోతున్నారు. ఆప్తులందరూ "ఈ వార్త అబద్ధం" కావాలనే కోరుకుంటున్నారు. ఆ సమయంలో... వాస్తవాన్ని అబద్ధంగా మార్చుకోవడానికి ఎందరు ప్రయాసపడుతున్నారో... ఒక్క రోజు వెనకకు వెళితే సార్ బతికి ఉన్నాడు. ఈ రోజు రద్దయి మళ్లీ నిన్నటి రోజు నుండి మొదలయితే ఎంత బాగుండు... ఈ రోజు జరిగిందంతా అదృశ్యం అయితే ఎంత బాగుండు... అందరి అంత:స్థితీ ఇదేనేమో... ఇక ఇంట్లో ఎవరు నిలబడగలరు? అందరూ ఆ రాత్రే బయట పడుతున్నారు. రేపటి గురించి... పనుల గురించి... ఎవరు ఆలోచిస్తున్నారు? రాత్రనక, పగలనక, ఎండనక, వాననక, బాధితులందరి దగ్గరికి పయనమయ్యే బాలగోపాల్ సార్ వద్దకు అందరూ బరువెక్కిన దు:ఖపు గుండెలతో పయనమవుతున్నారు.

* * *

ఉదయం 4 గంటలకు సార్ ఇంటికి వచ్చేసరికి మీడియా హడావిడిగా ఉన్నది. సార్ వద్దకే వెళ్లాను. ఎప్పటిలాగానే ఎవర్నీ పట్టనట్లుగా ఎలక్ట్రికల్ ఫ్రిజ్‌లో కళ్లజోడుతో నిద్ర పోతున్నాడు సార్... ఆరోగ్యంగా ఉన్న మనిషి... మంచి నిద్రలో ఉన్నట్లుగా ముఖంలో అదే కళ... మనిషికి ఏమీ కాలేదు అన్నట్లుగా... బ్రతికే ఉన్నానన్నట్లుగా భ్రమలు కల్పిస్తున్నాడు. ఎవరికీ జడవని తత్వాన్నే ప్రదర్శిస్తున్నాడు. చుట్టూ మూగిన

అందరి ఏడ్పుల్ని కూడా పట్టనట్లుగా ఉన్నాడు సార్. ఎక్కడైనా ఎవరైనా ఏడుస్తున్నారని తెలిస్తే సార్ ఇంట్లో ఉండేవాడా...? రవాణా సౌకర్యం గురించి ఆలోచించేవాడా...? కాలి నడకన ఎన్ని గుట్టలు ఎక్కలేదు? అడవుల్లో ఎన్ని మైళ్లు నడవలేదు? నోరులేని ప్రజల గొంతై ఎంతగా ప్రశ్నించాడు? ఇప్పుడు మాత్రం అందర్నీ ఏడిపిస్తున్నాడు. కనీసం ఎందుకు ఏడుస్తున్నారని కూడా అడగడం లేదు. సార్‌ను నాలుగు గంటలకు తీసుకువెళదాం... అని జీవన్‌గారు చెప్పిన తరువాత... నాకు మరింత ఏడ్పు మొదలయింది. ఇంకో గంటనే కదా సార్ మా మధ్య ఉండేది... తరువాత... ముందున్నదంతా దు:ఖమే.. అన్నీ జరిగిపోతున్నాయి. జరగొద్దు... అని అనుకున్నవన్నీ జరుగుతున్నాయి. ఇప్పుడు ఇంకో గంటలో సార్ ఇక మాతో ఉండడు. ఒక్కొక్కటిగా తలుచుకుంటుంటే చెప్పరాని బాధ మొదలవుతున్నది. సార్‌తో నాకున్న పరిచయాన్ని తెలిసిన వారంతా ఫోన్‌లో నన్ను ఓదార్చుతున్నారు. నా ద్వారా సార్ గురించి విన్నవారంతా ఇంట్లో మనిషిని కోల్పోయినట్లుగా బాధపడుతున్నారు. ఇతరులనుఓదార్చేంత శక్తిని సార్ నాకు ఎప్పుడు కట్టబెట్టాడో.... సమయం వెనకకు వెళ్లదు. వద్దని ఎంత కోరుకున్నా... అన్నీ ముగిసి పోతున్నాయి. సార్ వేలాది మంది జనంతో కల్సి వెళుతూ తనొక్కడే తిరిగిరాని లోకాలకు వెళుతున్నాడు. అన్నీ గుర్తుకొస్తున్నాయి. స్టేట్ ఇ.సి. మీటింగ్‌కు రావని మందలింపులు ఇక నాకు ఉండవు. మీటింగ్‌లలో కనబడకపోతే 'అన్వర్ రాలేదా?' అని సార్ చేసే వాకబులు... కనబడితే వేసే సీరియస్ జోకులు.., పని చేస్తాడని నా గురించి ఇతరులకు చెప్పే మెచ్చుకోలు మాటలు... అన్నీ నాకు దూరంగా జరిగిపోతున్నాయి. సమయం చెడ్డది... అన్నింటిని నాకు దూరం చేస్తున్నది. సార్‌ను కడసారి చూసుకున్నాను. ఎన్నడూ కూడా ఊహించని స్థితిలో సార్‌ను... చితిమీద... అంతా అయిపోతున్నది... భారంగా ఆలస్యంగా... ఒక్కొక్కరుగా... అక్కడనుండి కదలలేక కదులుతున్నారు. సార్‌కు వీడ్కోలు... ఒడవని దు:ఖం ఒడిలో కట్టుకున్నా... సార్‌కు... వీడ్కోలు... చితి మండుతూనే ఉంది.

* * *

ఆయన నడవడికే మాకు ప్రమాణం

నేను, కృష్ణ, బేల, విశాఖ నుండి విమానంలో వచ్చిన కొందరు మిత్రులము అక్కడే ఉన్నాము. బేల ఉదయం నుండి చెబుతున్నది. సార్ చేసిన పనులు మనం చెయ్యాలని అంటున్నది. సార్ నేర్పింది ఆచరించాలంటున్నది. అప్పుడే సార్ ఆత్మ తృప్తి చెందుతుందని, ఏడ్వకూడదని చెబుతున్నది. సార్ వదిలి వెళ్లిన పనులు శక్తి మేరకు పూర్తి చేయాలని అంటున్నది. నాకు ఎక్కడా... సమాధానం దొరకలా... ఎందుకంటే ఎవరూ పూరించలేని పాత్రను సార్ పోషించాడు. ఎదుటి వాళ్లను ఎంతగానో

ప్రభావితం చేసాడు. డబ్బును, హోదాను, సౌఖ్యాలను, భయాన్ని జయించాడు. అవన్నీ పరుల కోసం ఉపయోగపడే మనిషికి అనవసరం అనుకున్నాడు. జ్ఞానం, శ్రమ అన్నీ ప్రజలకే చెందాలన్నాడు. ఇవి వారిచ్చినవే అని ఆ కృతజ్ఞత కూడా శ్రమ చేయడం ద్వారానే చెల్లించుకోవాలన్నాడు, ఆచరించి చూపాడు. మాటలు చెప్పే వారిని మౌనంగా ఆచరణలోనే ప్రశ్నించాడు. జవాబు చెప్పడం ఎవరి తరం? ఒక్క సారే కాదు ఇంకా కొందరు కూడా ఉండవచ్చును. సార్ గురించి మాత్రమే నేను చెప్పగలను.

సార్ నాకే కాదు మాలో ఎవరికీ ఏదీ నోటితో చెప్పలేదు. సార్ నడవడికే ఎట్లా బ్రతకాలో నిర్ణయించుకోమని చెప్పేది. సమాధాన పడటం, నిర్ణయాలు తీసుకోవడం ఎదుటివారి వంతుగా మారేది. సార్‌ను వెతుక్కున్న, అనుసరించిన అందరి అంతర్ అనుభవము ఇదే... సార్‌తో కల్సి ఎన్ని పనులు ఎత్తుకున్నాం. వాటి బరువు తెలిసిందా? వాటి ప్రభావాలు మమ్మల్ని ఎందుకు భయపెట్టలేదు? వెనకడుగుకు స్థానం ఎక్కడుంది? సార్ ఇచ్చే చైతన్యం భయాన్నీ జయించేది. కోడి పిల్లలను తన రెక్కల్లో దాచుకున్నట్లుగా సార్ మమ్మల్ని కాపాడుకున్నాడు. ఇప్పుడు తల్లి కోడి లేదు... భరోసా ఎక్కడ..? నాకు తీరని దు:ఖమే మిగిలింది.

* * *

సార్‌ను నేను చూసింది 1990 ముందు పత్రికల్లోనే. తెలంగాణ జిల్లాల్లో విప్లవ విద్యార్థి, యువజన, రైతుకూలి ఉద్యమాలు జరుగుతున్నపుడు ఉద్యమకారుల్ని, సానుభూతిపరుల్ని చెట్లకు కట్టి కాల్చి చంపడం, అమాయకులను నిర్బంధాలకు గురిచేయడం, ఇండ్లను కూల్చడం, ధాన్యాన్ని బావుల్లో పారబోయడం వంటి రాక్షస కృత్యాల పాలనా దినాలు అవి. ప్రతీదినం ఎన్‌కౌంటర్ హత్యలను బ్యానర్లుగా మోస్తున్న పత్రికలు... నేను ఉదయమే దగ్గరలో ఉండే మంగలి షాప్‌కు వెళ్లి పేపర్ వార్తలను ఆసక్తిగా చదివేవాణ్ని. సార్ ఎన్‌కౌంటర్ల వెనుక ఉన్న అసలు నిజాలను బయట ప్రపంచానికి తెలియజేసేవాడు. రాజ్యాన్ని ప్రశ్నించేవాడు. ఒక రోజు 'ఉదయం' డైలీ పేపర్‌లో సార్ ఫోటో వేసి కిడ్నాప్‌కు గురైనట్లు వార్త రాశారు. దొడ్డుగా ఉండే అద్దాలు పెట్టుకున్న ఫోటో అది. 'అతడు తన సోడాబుడ్డీ అద్దాల్లోంచి నిషేధించబడిన భవిష్యత్ చిత్రపటాన్ని చూసాడని, అణగారిన ప్రజల హక్కుల కోసం తపిస్తాడని" అటువంటి కొన్ని వ్యాఖ్యలతో సార్‌ను గురించి రాసారు. అవి చదివి నా స్కూల్లో అందరికీ నాకు తెల్సినట్లే చెప్పేవాణ్ణి. సార్ కిడ్నాప్ అవడానికి ముందు వెళ్ళిన పాడేరు (ఖమ్మం జిల్లా) గ్రామానికి ఇటీవల సార్‌తో కల్సి వెళ్లడం జరిగింది. చాలామంది సార్‌ను గుర్తుపట్టారు. ఆ సంఘటనను, ఆనాటి నిర్బంధ పరిస్థితులను గుర్తు చేసారు. చంద్రపుల్లారెడ్డి నాయకత్వంలోని గోదావరీ లోయ ప్రతిఘటన పోరు నిర్మించిన అటవీ

గ్రామాల వరుస అది. ఇప్పుడు వాళ్ల ఊళ్లను విధ్వంసం చేస్తూ అక్కడ ఓపెన్‌కాస్ట్‌లు వస్తున్నాయి. నాడు భూమికోసం విప్లవ పార్టీల నాయకత్వంలో పోరాడిన వాళ్లు ఆ భూమి నేడు వాళ్లకు కాకుండా పోతున్నా... తిరగబడలేకపోతున్నారు. వారి పోరాటానికి సార్ అప్పుడు మద్దతిచ్చాడు. నిర్బంధానికి వ్యతిరేకంగా నిలబడ్డాడు. 25 సంవత్సరాల తరువాత కూడా సారే మళ్లీ వాళ్ల దగ్గరికి వెళ్లి 'మేము అండగా నిలబడుతాము. విధ్వంసక అభివృద్ధికి వ్యతిరేకంగా నిలబడమని, వాళ్లకు ధైర్యం చెప్పాడు. భూమి హక్కుల గురించి వివరించాడు. మళ్లీ మళ్లీ వస్తానన్నాడు. వేరే వారు చెబితే ఏమందురో కాని సార్ చెబుతుంటే వాళ్లకు బలమైన గురి ఏర్పడింది. గతం నుండి నేటి వరకు మారని సార్ నిజాయితీ... ఏర్పర్చుకున్న ఉద్యమ సంబంధమే అందుకు కారణమేమో. కిడ్నాప్ గురించి ముసలివాళ్లు కొందరు మళ్లీ మళ్లీ గుర్తు చేస్తుంటే గతంలో జరిగింది... అయిపోయింది... ఇప్పుడేమిటి? అన్నట్లుగా సార్ ఏ భావమూలేనితనంతో ఉండిపోయాడు. అక్కడి నుండి బయలుదేరిన తరువాత ఆ రోజు ఏం జరిగిందని అడిగితే క్లుప్తంగా చెప్పి ముగించాడు, ప్రాధాన్యం లేని విషయం లాగా.

1990లో మొదటిసారి చూశాను

1990లో రైతుకూలీ సంఘం మహాసభలకు వరంగల్ వెళ్లాను. కాళోజీ ప్రారంభోపన్యాసం తరువాత బాలగోపాల్ సార్ మాట్లాడాడు. సార్‌ను నేను మొట్టమొదటిగా చూడటం అప్పుడే. సార్ మాట్లాడుతుంటే గమ్మత్తుగా తోచేది. వేగంగా బ్రాహ్మలు మంత్రాలు జపిస్తున్నట్లుగా మాట్లాడేది. మన మెదళ్లకు పని పెట్టాలే.. వేగంగా ఆ మాటల వెంబడి పరుగెత్తాల... సార్ భూమి పంపకం గురించి చెప్పాడు. మిగులు భూముల వివరాలు చెప్పాడు. భూమిలేని పేదల సంఖ్య చెప్పాడు. భూ పోరాటాల వెనుక ఉన్న ప్రజల అవసరాలను, జీవించే ఆకాంక్షలను సమర్థించాడు. సారాంశంగా నేను గుర్తుంచుకున్నది ఇదే. అప్పుడే భూ ఆక్రమణ పోరాటాలు ఉధృతంగా మారాయి.

1992లో సార్‌ను నేను రెండోసారి కరీంనగర్ ఎపిసిఎల్‌సి మహాసభల్లో చూశాను. భూమయ్య సార్ నాకు సౌహార్ద్ర ప్రతినిధి బ్యాడ్జి ఇచ్చి హాల్లోకి పంపాడు. సార్‌ను మరింత దగ్గరగా చూసింది అప్పుడే. సార్ స్టేజీపై ఉంటే హాల్లో, బయటకు వస్తే బయటకు, మున్సిపల్ గెస్ట్‌హౌస్ వద్దకు కన్నాబిరాన్ గారితో కల్సి భోజనానికి వెళితే అక్కడకు సార్‌ను చూస్తూ వెళ్లడమే నా పని అప్పుడు. హక్కుల సంఘంలో చేరాలన్న కోరిక ఉండేది. చేరలేను. ఎందుకంటే సార్‌ను సాహసికునిగా చూసే దృష్టికోణం తప్ప హక్కుల తాత్వికతను అర్థం చేసుకునే మానసిక పరిణితి నాకు

అప్పటికి లేదు. 1993లో మరోసారి టాడాకు వ్యతిరేకంగా కరీంనగర్‌లో సభ పెడితే హాజరైనాను. సార్, కన్నాబిరాన్ గారు మాట్లాడారు. హక్కుల సంఘాల కార్యకలాపాలు అప్పుడు పత్రికల ద్వారా మాత్రమే తెలిసేవి. వార్తలు చూసుకొని వెళ్లడమే తప్ప ఒకరిని ఒకరు ఫోన్‌ల ద్వారా పిలుచుకోవడం, పిలుచుకున్నా రాకపోవడం వంటి అవలక్షణాలు తక్కువే... పత్రికల ద్వారా హక్కుల ఉద్యమాన్ని సార్ ప్రజల్లోకి ఎక్కువగా తీసుకెళ్లడం వల్లనే చాలామందికి రాజ్యాంగ హక్కుల పట్ల ఆసక్తి కలిగింది. తెలుగు పత్రికలకు, పాఠకులకు కూడా హక్కుల స్పృహను సారే అందించాడనడం అతిశయోక్తి కాదు. మరోసారి 1994లో గోదావరిఖనికి వక్తగా వచ్చినపుడు చూశాను.

1996లో ఎపిసిఎల్‌సి గుంటూరు మహాసభలకు ముందు కరీంనగర్ జిల్లా కార్యవర్గ సమావేశం సుధాకర్‌రెడ్డి గారింట్లో జరిగింది. డా॥ తిరుపతి నన్ను సభ్యుడుగా చేర్పించాడు. ఆ తరువాత జరిగిన మహాసభల్లో సార్ నాయకత్వ బాధ్యతల్లోంచి తప్పుకున్నాడు. అప్పట్నించి అమరుడు పురుషోత్తం ఎక్కువగా కరీంనగర్ జిల్లాకు ఎన్‌కౌంటర్లపై నిజనిర్ధారణలకు వచ్చేవాడు. ఎవరి పని విధానం ద్వారా నేను హక్కుల ఉద్యమంలోకి వచ్చానో ఆ... సార్... నాకు కనబడని రోజులు అవి. హక్కుల దృక్పథం పని విధానం గురించి ఎవరితో చర్చించినా సార్ చెబుతున్నదాన్ని తప్పుగా ఎవరూ అర్థం చేయించలేకపోయేవారు. విచిత్రంగా మాటలవరకైతే మళ్లీ సార్‌నే సమర్థించేవాళ్లు. ఇంతలో మానవ హక్కుల వేదిక ఏర్పడింది. నా వెతుకులాట క్రమంలో నేను మళ్లీ సార్ దగ్గరకే వెళ్లాను. పురుషోత్తం మరణించిన తరువాత కరీంనగర్, ఆదిలాబాద్ జిల్లాలలో ఎపిసిఎల్‌సి పనులు ఎవరూ కొనసాగించలేదు. మళ్లీ బాలగోపాల్‌సారే ఎన్‌కౌంటర్లతో పాటుగా హక్కుల ఉద్యమాన్ని అన్ని రంగాలలో విస్తృతపరిచాడు. ఇది ఆంధ్రప్రదేశ్ హక్కుల ఉద్యమం పని తీరులోనే వచ్చిన మార్పుగా చూడవచ్చును.

'సేవ్ సింగరేణి' సార్ పుణ్యమే

గోదావరిఖని పారిశ్రామిక ప్రాంతంలో తిరిగి ఎన్‌టిపిసి యాష్‌పాండ్‌వల్ల సమీప గ్రామాల ప్రజలు ఎదుర్కొంటున్న సమస్యలను సేకరించాడు. ప్రజల వద్ద సంతకాల సేకరణ జరిపి హైద్రాబాద్ పొల్యూషన్ బోర్డుకు వెళ్లి స్వయంగా ఫిర్యాదు చేసి అధికారులచే యాష్‌పాండ్‌ను బంద్ చేయించాడు. నిర్దిష్టమైన డిమాండ్లతో పనిచేస్తే సమస్య పరిష్కారం అవుతుందని చెప్పాడు. ఉత్తర తెలంగాణ జిల్లాలోని అతిపెద్ద ప్రభుత్వరంగ సంస్థ అయిన సింగరేణిలో వస్తున్న మార్పులపై దృష్టిపెట్టాడు. మిత్రులు రూపొందించిన "సింగరేణి" (తెలంగాణ బొగ్గుగనులపై వాస్తవిక నివేదిక) పుస్తకాన్ని పర్‌స్పెక్టివ్స్‌తో ప్రచురింపజేశాడు. ఆ పుస్తకంలో సింగరేణి బొగ్గుగనులు తెలంగాణ

ప్రజలకు ఉద్యోగ వనరులుగా కొనసాగాలని, అందుకు సింగరేణి రక్షణ ఉద్యమమే మార్గమని 'సేవ్ సింగరేణి' పోరాట సంఘాన్ని ఏర్పరచారు. సింగరేణి ఉద్యమం మానవహక్కుల వేదికదిగా భావించరాదని, సింగరేణి సంస్థ రక్షణ ఎజెండాగా పెట్టుకుని పని చేయాలని చాలా మందిని కలిసి ఒప్పించాడు. జగన్మోహనరావు, పోరెడ్డి వెంకటరెడ్డి, చంద్‌లాంటి వారు 'సేవ్ సింగరేణి'ని కరీంనగర్ నుండి ఆదిలాబాద్ జిల్లాలోని కోల్‌బెల్ట్ ప్రాంతాలకు విస్తరింపజేసారు. సింగరేణిలో ప్రైవేటీకరణ వ్యతిరేక ఉద్యమానికి సార్ నిర్మించిన 'సేవ్ సింగరేణి' ప్రేరణ.

సార్‌ను పీపుల్స్‌వార్ మద్దతుదారుగా మా ప్రాంతంలోని విప్లవ పార్టీల వాళ్లు భావించేవారు. అయినా ఏదైనా సదస్సులో మాట్లాడాల్సివస్తే సార్‌నే అందరూ వక్తగా పిలిచేవారు. రాజకీయాల జోలికి వెళ్లకుండా సార్ విషయం మీదనే మాట్లాడేవాడు. సార్‌ను ఒక గ్రూప్‌కు చెందిన వ్యక్తిగా అపోహపడే అందరూ కూడా విచిత్రంగా సార్ అంటే మాత్రం గౌరవంగా ఉండేవారు. అది ఒక్కసార్‌కు మాత్రమే దక్కిన విలువ.

ఓపెన్‌కాస్టు ప్రాజెక్టుల వల్ల జరగనున్న విధ్వంసాన్ని, పర్యావరణ నష్టాలను గుర్తించి జగన్‌మోహన్‌రావు "మరో సరస్వతి కానున్న గోదావరి" వ్యాసం రాసి ఈ సమస్యను ముందుకు తెచ్చాడు. సార్ ఈ సమస్యపై ఉత్తర తెలంగాణలోని నాలుగు జిల్లాలోనూ విస్తృతంగా తిరిగాడు. సమస్యలు తెలుసుకున్నాడు. బలమైన ప్రజా నిరసనే పరిష్కారంగా భావించి ఓపెన్‌కాస్టు వ్యతిరేక పోరాట కమిటీలను నిర్మించాడు. గ్రామాల్లో సదస్సులు పెట్టాడు. హక్కుల గురించి చెప్పాడు. ప్రజా చైతన్య యాత్రలు జరిపి గ్రామ గ్రామానికి సమస్యను తీసుకువెళ్లాడు. ఈరోజు ఒసి ప్రాజెక్టుల ప్రజాభిప్రాయ సేకరణలలో టెంట్లు కూలుతున్నాయంటే, ప్రజలు నిలదీస్తున్నారంటే, ప్రాణాలు పోయినా ప్రాజెక్టులు రానివ్వమని ఎదురు తిరుగుతున్నారంటే దాని వెనక బాలగోపాల్ సార్ పడిన శ్రమ ఎంతో ఉన్నది.

బొగ్గు గనుల్లోకీ దిగాడు

సింగరేణిలో రెండుసార్లు భారీ ప్రమాదాలు జరిగాయి. ఒకసారి గనిలోకి నీళ్లు వచ్చి 17 మంది చనిపోగా ఇంకో సంఘటనలో పైకప్పుకూలి 10 మంది కార్మికులు ఒకేసారి మరణించారు. ప్రభుత్వం జస్టిస్ బిలాల్ నజ్కీ, డిప్యూటీ మైన్స్ సేఫ్టీ ఆఫీసర్ రుద్రగార్లతో కోర్టు ఆఫ్ ఎంక్వైరీ జరిపించింది. సార్ రెండు బొగ్గుగనుల్లోకీ దిగి చూశాడు. ప్రమాద కారణాలను కార్మికులను ఇండ్లలో రహస్యంగా కలిసి సేకరించాడు. ఎన్నిసార్లైనా విసుగుపడకుండా ఒక్కరి కోసమైనా వచ్చి తిరిగి రికార్డు చేసేవాడు. సింగరేణి అధికారులు తమ తప్పు లేదని వ్యక్తిగతంగా వచ్చి కలిసి వివరణ ఇచ్చుకుంటే. అది కోర్టులో చెప్పుకోమన్నాడు సార్. వారికి ఎక్కడా లొంగుబాటును చూపలేదు.

ప్రతీ విచారణకు హాజరైన సార్ కార్మిక సంఘాల వాదనను ఇంగ్లీషులోకి మార్చి కోర్టుకు చెప్పేవాడు. ఒకరోజు కంపెనీ వకీలు వచ్చి కలిసి లంచ్ చేద్దామని అభ్యర్థించింది. "నా ఫ్రెండ్ ఉన్నాడు. అక్కడికే వెళతాను" అని సార్ మరో అవకాశం లేకుండా తల తిప్పుకున్నాడు. చిన్న విషయంలో కూడా లొంగని తత్వం సార్‌ది. మరోసారి విచారణ అనంతరం కంపెనీ డైరెక్టరు వచ్చి 'బాలగోపాల్ మేము హంతకులమా...? మా తోటి కార్మికులను కావాలని చంపుతామా...?' అన్నాడు. 'మీ దృష్టంతా ఉత్పత్తి లెక్కల మీదనే ఉంది. హంతకులా... కాదా... మీరే తేల్చుకోండి' అన్నాడు సార్. 'రక్షణ, ఉత్పత్తి రెండూ యాజమాన్యాల బాధ్యతే. రెండోదానికి ప్రాధాన్యతనిచ్చి మొదటిదాన్ని వదిలేస్తే... అందుకు మూల్యం కార్మికుల ప్రాణాలయితే, హంతకులు... ఎవరు?' అన్నాడు. సార్ విశ్లేషణ ఎదుటివారికి మాటల్ని కరువు చేస్తుంది.

రెండు ప్రమాదాల్లోనూ అధికారుల పాత్రను తప్పుపట్టి ప్రత్యామ్నాయాలను చూపిస్తూ విచారణ నివేదిక వచ్చిందంటే దానికోసం సార్ పడిన తపన సింగరేణి బొగ్గుగని కార్మిక శ్రేణి ఎన్నడూ మరువదు.

ఎన్నో ఎన్‌కౌంటర్, లాకప్ హత్యలకై సార్ వచ్చి నిజనిర్ధారణలు జరిపేవాడు. చనిపోయినవారి హెూదాలకు ఎన్నడూ ప్రాధాన్యాన్ని ఇవ్వలేదు. ఒకసారి ఆదిలాబాద్ జిల్లా కోటపల్లి మండల అటవీ ప్రాంతంలో పసుల చంద్రయ్య అనే గిరిజనున్ని చెట్టుకు వేలాడదీసి పోలీసులు కొడితే చనిపోయాడు. విషయం తెలిసిన వెంటనే సార్ వచ్చాడు. గ్రామానికి వెళ్లాలంటే వాగు దాకా జీపులో వెళ్లాలి. తరువాత పది కి.మీ. అడవిలో నడిస్తేనే గ్రామానికి చేరుకుంటాం... డ్రైవరు సహకరిస్తే వాగుదాటి గ్రామం దాకా కూడా వెళ్లగలము. మొదట రోడ్డు బాగాలేదని జీపు డ్రైవర్ రానన్నాడు. తర్వాత సార్‌ను గుర్తుపట్టి వచ్చాడు. డ్రైవర్ మాజీ అంట... సార్ పేరు చెబితే... దొరికే ఆదరణే వేరు. అక్కడ వివరాలు రాసుకున్నాక గ్రామస్థులు డికాషన్ తెచ్చి ఇచ్చారు. నేను తాగలేక ఒలకబోసాను. సార్ మాత్రం మొత్తం తాగి 'ఇంకా పోస్తారా...?' అన్నట్లు చూస్తున్నాడు. తిరిగి వస్తుంటే 'నేను తాగలేకపోయానని' చెప్పాను. 'దాన్ని రోజూ తాగే వాళ్లు బతికే ఉన్నారు కదా..." అన్నాడు. తిట్లు లేకుండా తిట్టడం సార్‌కే సాధ్యం. "తాగితే చస్తావా?" అన్నట్టుగా నాకు అనిపించింది.

ముదిగొండ కాల్పులు జరిగినప్పుడు వరంగల్‌లో మీటింగ్‌కు హాజరైన సార్‌ను ఎస్.ఐ. యాదగిరిరెడ్డి హత్యకేసులో వారెంట్ పెండింగ్‌లో ఉందని అరెస్టు చేసారు. మరునాడు కోర్టుకు సార్ హాజరు కావాల్సి ఉన్నది. నేను సార్‌ను చూడడానికి వెళ్లాను. పెద్ద బ్యాగులో పుస్తకాలతో వచ్చాడు సార్. "ఇంత లగేజి ఎందుకు"? అని అడిగా

“పెండింగ్‌లో ఉన్న వారెంట్ కదా... జైలుకు వెళ్లాల్సిందే...” సిద్ధపడ్డట్టుగా చెప్పాడు. నాకు షాక్ కొట్టింది. ఇదే స్థానంలో వేరే ఎవరైనా ఉంటే అక్రమ కేసని, ఏదో కుట్ర ఉందని టీవీ వాళ్లను పిలిపించుకొని మరీ రాద్ధాంతం చేసేవాళ్లు...! సార్‌కు, వాళ్లకు ఎంత తేడా! ఈ కేసులో ఉన్న అందరిపై కేసు ఎత్తివేసినప్పుడు వారెవ్వరూ సార్ పేరును ఎందుకు తీయించలేదో... నాకు అర్థంకాలేదు. పనిచేసే వారికి జైలు కూడా కార్యస్థలమే. అందుకే సార్ జైలునైనా బయట సమాజాన్నైనా ఒకేలాగా చూస్తాడు.

ఒకసారి రామగుండం మున్సిపాలిటికి చైర్మన్ పదవి ఎస్‌సిలకు రిజర్వు చేయబడింది. పాత చైర్మన్ స్టే తీసుకువచ్చి పదవిలో కొనసాగడానికి ప్రయత్నించాడు. స్థానిక దళిత సంఘాల నాయకులతో కలిసి హైదరాబాద్‌లోని ఒక సీనియర్ దళిత న్యాయవాది వద్దకు వెళ్లాం. కేసు వాదిస్తాను కాని నాకు 30 వేలు, జూనియర్లకు 5 వేలు, కాగితాల ఖర్చు 5 వేలు ఇమ్మన్నాడు. దళితులు కాబట్టి తక్కువగా తీసుకుంటున్నానన్నాడు. వేరే వాళ్లయితే లక్షల్లో అడిగేవాడ్ని అన్నాడు. తరువాత సార్ వద్దకు వెళ్లాము. కేసు విని సార్ “దళితులకు ఛైర్మన్‌గిరి రిజర్వు చేయబడింది కాబట్టి స్టే తెచ్చాడు. బిసికి రిజర్వు అయి ఉంటే ఎన్నికల్లోకి వెళ్లేవాడు. అది రాజ్యాంగ విరుద్ధం” అని చట్టాన్ని నోటితోనే చెప్పాడు. “నా ఫీజు 500/-, కాగితాల ఖర్చు మరో 500/- ఇవ్వమన్నాడు. నాతో వచ్చిన దళిత నాయకులు “సార్ మీకు 40 వేలు ఇద్దామనుకుంటున్నాము” అన్నారు. “మీ వద్ద ఉంటే వుంచుకోండి... నా ఫీజు మాత్రం వెయ్యి... ఇస్తే ఇంకో వెయ్యి కలిపి ఇవ్వండి. అంతకన్నా నేను ఎక్కువ తీసుకోను” సార్ ఖచ్చితంగా అన్నాడు.

నేను అంతకు ముందు వకీలు అడిగిన ఫీజు విషయం చెప్పాను. “కోర్టుకు ప్రజలకు మధ్య ఫీజు రూపంలో అడ్వకేట్లు నిలబడి ప్రజలకు న్యాయం జరగడం లేదు అంటే ఎలా...?” అని సార్ అన్నాడు. సార్ ఆ కేసును వాదించినపుడు జడ్జి “విచిత్రంగా ఉందే బాలగోపాల్ మీరు ఎన్నికలను డిమాండ్ చేయడం” అన్నారు. కోర్టు హాల్లో నవ్వులు... తీర్పు అనుకూలంగా వచ్చి ఎన్నికలు జరిగి దళితుడే ఛైర్మన్ అయ్యాడు.

ఆదిలాబాద్ జిల్లాలో గిరిజనులు అతిసార, మలేరియాలతో మరణించిన ప్రతిసారీ సార్ బయల్దేరి వచ్చాడు. ఆ జిల్లా కమిటీకి ముందుగానే తాను వస్తున్నట్లు చెప్పేవాడు. వచ్చినప్పుడల్లా డాక్టర్లను నిలదీసేవాడు. ఆరోగ్యానికి సంబంధించిన నిజనిర్ధారణలలో డా॥ తిరుపతి సార్‌తో కల్సి వచ్చేవాడు. ప్రెస్‌నోట్లు రాసేముందు ఏం చెప్పాలో అతనితో చర్చించేవాడు. తెలిసిన విషయాల్లో సార్ ఎంత సాధికారికంగా ఉంటాడో తెలియని విషయాలను అడిగి తెలుసుకోవడంలో అంత వినమ్రంగా ఉంటాడు.

ఆరోగ్యశ్రీ గుండె ఆపరేషన్ మరణాల గురించి మా జిల్లా బాధ్యుడు అయిలయ్య సార్ దృష్టికి తీసుకువస్తే డా॥ తిరుపతి, డా॥ జగదీష్, డా॥ చంద్రభానులతో కలిసి మరణించిన అందరి ఇండ్లకు తిరిగాడు. ఆ పథకంలో ఉన్న లోపాలను డాక్టర్ల సూచనలతో ఎత్తి చూపాడు. కార్పొరేట్ హాస్పటళ్ల దోపిడీకి ఆరోగ్యశ్రీ పథకం ఎలా ఉపయోగపడుతున్నదో బహిరంగపరిచాడు. తరువాత ప్రభుత్వం ఈ పథకంలో కొన్ని మార్పులు చేసింది.

"ఒరిస్సా మరో గుజరాత్ కారాదు..." అనే కరపత్రాన్ని వేసి కరీంనగర్ జిల్లా కమిటీ హుజూరాబాద్‌లో సభ పెట్టింది. కరపత్రాన్ని చదివిన సంఘ్‌పరివార్ సభ్యులు సభకు ఆవేశంతో హాజరయ్యారు. ఉద్రిక్తతను గమనించి పోలీసులు కూడా ఎక్కువగానే వచ్చారు. సభ ప్రారంభం నుండే సంఘ్ పరివార్ వాళ్ళు గొడవ మొదలుపెట్టారు. ప్రశ్నించడం తప్ప జవాబులు వినం అనే తీరులోనే గొడవ చేస్తున్నారు. సార్ సీరియస్‌గా లేచి "ఇది మేము పెట్టుకున్న సభ. మీకు నచ్చకపోతే వెళ్లిపోవచ్చు... వేరే సభ పెట్టుకోవచ్చు, మీకు ఓపిక ఉంటే మాత్రం ఉండి మేము మాట్లాడిన తరువాత సందేహాలు ఉంటే అడగండి" అని తన ఉపన్యాసాన్ని ప్రారంభించాడు. ప్రశ్నలు రాలేదు కాని 'మానవహక్కుల వేదిక డౌన్ డౌన్' అంటూ నినాదాలు మొదలయినాయి. 'మానవ హక్కుల వేదిక జిందాబాద్' అంటూ మరోవైపు నుంచి ప్రతి నినాదాలు పెరిగాయి. ఒకరిని ఒకరు తోసుకుంటూ సార్ దగ్గరకు వెళ్తున్నారు. సార్‌పై దాడి జరుగుతుందనే భయం మొదలయింది. కాని సార్ ఏ మాత్రం జంకకుండా వారి మధ్యనుండే నడచుకుంటూ బయటకు వచ్చారు. పోలీసులు కల్పించుకొని ఎటువారిని అటు పంపారు. 'హుజూరాబాద్ వంటి ప్రాంతాలలో పరిస్థితి ఇట్లా ఉంటదనుకోలేదు' అని తిరుపతి సార్‌తో అన్నాడు. "విప్లవోద్యమాలు బలంగా ఉన్న రోజుల్లోనే జగిత్యాలలో వీళ్లు మనపై ఇట్లాగే దాడులు చేసారు. ఇప్పుడు ఉద్యమ భయం తగ్గింది. వీళ్లకు హద్దులుండవు. హిందూ మతోన్మాదం నమూనా దేశవ్యాప్తంగా అమలులోకి వస్తుంది. ఇప్పుడే మరింత పని చేయాలి మనం" అని కూడా అన్నాడు సార్. సార్ ప్రైవేటీకరణ, మతోన్మాదం రెండూ పెద్ద ప్రమాదాలుగా భావించి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం ఇచ్చేవాడు.

ఎన్నడూ ఎవరికీ భారం కాలేదు

సార్ ఎన్నడూ ఎవరికీ ఏవిధంగా భారంగా ఉండలేదు. కరీంనగర్, ఆదిలాబాద్ జిల్లా తూర్పు ప్రాంతంలో ఏ పని పెట్టుకున్నా... గోదావరిఖని నుండే మొదలయ్యేవాళ్లం. సార్ ఉదయం 4 గంటలకే బస్టాండ్‌కు వచ్చేవాడు. నేను అలారం పెట్టుకొని వెళ్లి తీసుకువచ్చేవాణ్ని. ఒకరోజు అలారం మ్రోగలేదు. నాకు 5.30కి తెలివి

వచ్చింది. హడావిడిగా బస్టాండ్‌కు వెళ్లాను. సార్ లేడు. నాకు ఆందోళన మొదలయింది. వసంత మేడంకు ఫోన్‌చేస్తే బయలుదేరాడంది. ఇంకా భయం పెరిగింది. హోటళ్ల వద్ద చూసాను లేడు. మళ్లీ బస్టాండ్ లోపలికి వచ్చాను. చివర్లో ఎక్కడో బల్లమీద పడుకొని ఉన్నాడు. కాళ్లకు దోమలు కుడుతున్నాయి. లేపి 'ఆటోలో ఇంటికి రావద్దా?" అంటే "ఎందుకు పొద్దున్నే లేపడం, నాకు ఇక్కడ బాగానే నిద్ర పట్టింది" అన్నాడు. తిరుగు ప్రయాణం టికెట్టు ముందే కొనమని చెప్పేవాడు. రాత్రి బస్సులో నిద్రపోయి ఉదయాన్నే దినచర్యలోకి వెళ్లడానికి సిద్ధపడేవాడు. ఎక్కడికి వెళ్లినా టూవీలర్, ఆర్‌టిసి బస్సు, ఆటోలలోనే పోదామనేవాడు. తప్పనిసరి పరిస్థితిలో జీపుల్లో వెళ్లాల్సి వస్తే ముందే తనవంతు డబ్బులు ఇచ్చేవాడు. ఎవరైనా భరిస్తాం అంటే వినేవాడు కాదు. "మీకెక్కడివి పైసలు" అని తన బస్ చార్జి వరకు ఉంచుకొని మిగిలిన డబ్బులన్నీ ఇచ్చేవాడు.

చేవెళ్ల, ప్రాణహిత ఓపెన్‌కాస్టు వ్యతిరేక ప్రచార యాత్రల సందర్భంగా ఖర్చు ఎక్కువగా అయినట్లు సార్ గుర్తించి... సార్ అడిగితే చెప్పనని భావించి, ఖర్చు ఎంత అయిందో తెల్సుకొమ్మని నరేన్ గారికి చెప్పాడు. నరేన్ గారిని చూడడమే తప్ప నాకు వ్యక్తిగతంగా పరిచయం లేకుండె అంతకుముందు. నరేన్ గారు మెల్లగా ఖర్చుల వివరాలు నా వద్దనుండి లాగారు. అది నరేన్ గారి ప్రత్యేకత. తెలుసుకున్నాక సార్ నాకు 15 వేలు ఇస్తానన్నాడు. నాకు సార్ దగ్గర డబ్బులు తీసుకోవడం ఇష్టంలేదు "మీకెక్కడివిసార్" అన్నా. ఒక కేసు గెలిస్తే వాళ్లు హెచ్‌ఆర్‌ఎఫ్‌కు డొనేషన్ ఇచ్చారన్నాడు. అది హెచ్‌ఆర్‌ఎఫ్ డొనేషన్‌గా నేను భావించను. సార్ కష్టపడి కేసు గెలిపించినందుకు వచ్చిన డబ్బే అది. తన కష్టం నుండే సార్ నాకు కష్టం కాకుండా 15 వేలు ఖమ్మంలో ఇచ్చాడు. ఎదుటివారి ఇబ్బందులను గుర్తించే ఇంగితం ఎందరిలో ఉంటుంది?

సార్ వక్తగా వస్తే... వేరే ఏర్పాట్లు అక్కరలేదు

ఏ మీటింగ్‌కైనా సార్‌ను వక్తగా పిలిస్తే నిర్వాహకులకు ఇక ఏ టెన్షన్ ఉండేది కాదు. సార్ డేట్ ఇచ్చాడంటే అనుకున్న సమయానికి కొన్ని గంటలు ముందే ఉండేవాడు. నిర్వాహకులు ఎవరైనా 'కారు పెడతామంటే' ఎందుకు బస్సే సుఖం అని బస్సు చార్జీలు మాత్రమే తీసుకునేవాడు. ఆర్.టి.సి.ని ప్రైవేటు పరం చేస్తే అసెంబ్లీని కాలబెడతానని ఒకసారి నవ్వుతూ అన్నాడు. ఆర్‌టిసిపై తన మమకారాన్నే కాక తనలో ఉన్న హింసావాదిని కూడా చూపెట్టాడు ఆ మాటల్లో.

సేవ్ సింగరేణి ఉద్యమంలో మొదలయి ఓపెన్‌కాస్టు వ్యతిరేక పోరాటంలో సార్‌తో తిరిగిన జగన్‌మోహన్‌రావు తర్వాత హెచ్‌ఆర్‌ఎఫ్ జిల్లా ఉపాధ్యక్షుడైనాడు.

ఆరు పదులు నిండిన వయస్సులో బి.పి., షుగర్ ఉన్నా లెక్క చేయకుండా జిల్లాలో విధ్వంసక అభివృద్ధి, గ్రానైట్ మైనింగ్, ఇసుక తరలింపు, నీటి వనరుల విధ్వంసం తదితర విషయాలకు సంబంధించి ఎక్కడేం జరిగినా... అక్కడ ప్రత్యక్షం అయి శక్తి మేరకు ప్రజల్ని చైతన్య పరుస్తున్నాడు. సార్ నాపై పెట్టిన బాధ్యత ఇది అని ఏడుస్తాడు. బాలగోపాల్ సార్ మొదట సంక్లిష్టంగా ఉన్నట్టుగా తోస్తాడు కాని ఓపికగా... లేదా ధైర్యం చేసి తడిమితే సార్ ఎంత సున్నితమో తెలుస్తుంది. ఎంత సరళంగా ప్రజల్లోకి వెళ్లగలడో సార్‌ను అనుసరిస్తే తెలుస్తుంది. ఆర్భాటాలకు తావియ్యకుండా ప్రజా నిరసనను ఒక ఉద్యమ రూపంలో ఎలా మార్చగలడో చెప్పడానికి ఓపెన్‌కాస్ట్ వ్యతిరేక పోరాటాలే ఒక ఉదాహరణ. ఆ పోరాటాల్లో కొత్త అనుచరులను తయారు చేసుకోవడం... అందుకు జగన్‌మోహన్ రావు వాస్తవిక సాక్ష్యం.

చివరి జ్ఞాపకాలు...

తేది: 25.9.2009 పొద్దున సార్ గోదావరిఖనికి వస్తే ఇద్దరం కలిసి ఆదిలాబాద్ జిల్లా కమిటీ నిర్మాణం గురించి ఉట్నూర్ వెళ్ళాము. మధ్యాహ్నానికి కమిటీ ఎన్నిక పూర్తయింది. మరునాడు మలేరియాతో మరణించిన గిరిజనుల గ్రామాలకు వెళ్లాల్సి ఉన్నది. "ఇప్పుడేం చేస్తాం... సాధ్యమైనన్ని గ్రామాలు తిరుగుదాం" అని సార్ తయారయిండు. సమీప గ్రామాలు తిరిగి రాత్రికి ఉట్నూర్‌కు వచ్చాము. ఆరోజు రాత్రి కొత్తగా పెరిగిన జిల్లాల నిర్మాణాల గురించి చెప్పాడు. పదేళ్ళ మానవ హక్కుల వేదిక చేసిన పనిపట్ల సంతృప్తిగా ఉన్నాడు. రోజు రోజుకు విస్తృతమవుతున్న వేదిక పని విధానాన్ని గర్వంగా చెప్పాడు. "సార్ మీరు కోర్టు పనులు తగ్గించుకోవాలి... మీ డేట్స్ కోసం ఒక్కోసారి రెండు నెలలు ఆగాల్సి వస్తుంది...' అంటే... తనకు 58వ సంవత్సరం వచ్చిందన్నాడు. 60 సంవత్సరాల తరువాత కూడా ప్రాక్టీసు చేయడం తన విధానం కాదు అన్నాడు. ఇంకో రెండేళ్లలో పూర్తికాలం వేదిక పనుల్లో నిమగ్నం అవుతానన్నాడు. సార్ ఆ మాట చెప్పాక రెండేళ్ల తరువాత వేదికెంత ఉధృతంగా పని చేయనున్నదో... ముందే నేను ఊహించుకున్నాను. బహుశా సార్‌కు కూడా రెండేళ్ల తరువాత హక్కుల వేదిక చేపట్టబోయే పనుల గురించి ఏదో ప్రణాళిక ఉండే ఉంటుంది.

తేది: 26.9.2009న తెల్లవారుతుండగా డా॥ తిరుపతి, కుమార్‌లు వచ్చారు. "గిరిజనుల నుండే చదువుకున్న యువకులకు మెడికల్ ట్రెయినింగ్ ఇస్తే కొంత మేరకు వైద్యం అందుబాటులో ఉండి సీజనల్ వ్యాధుల మరణాలు కొంత తగ్గింవచ్చు"నని సార్‌తో వాళ్ళు చర్చించుకున్న ఆలోచన చెప్పారు. ప్రత్యేకంగా మెడికల్ సిలబస్ తయారుచేసి తానే ట్రైనింగ్ ఇస్తానని డా॥ తిరుపతి అంటే ఈ ఆలోచనను గిరిజన

గ్రామాల్లో తిరుగుతూ సార్ అక్కడి యువతకు చెబుతూ అందర్నీ ఉత్సాహపరిచాడు. ఆసక్తి చూపిన వారి వివరాలు డా॥ తిరుపతి రాసుకున్నాడు. "ఆలోచన వస్తే చాలు పనిని వాయిదా పెట్టకుండా వెంటనే ఆచరణలో పెట్టే తత్వం" సార్‌ది.

ఆరోజు రాత్రి శ్రీరాంపూర్ (ఆదిలాబాద్ జిల్లా అధ్యక్షుడు బక్కయ్య ఇంటికి) వచ్చి అందరం పడుకున్నాము.

తేది: 27.9.2009న ఉదయం 5 గంటలకే అక్కడి నుండి సిరివంచ తాలూక అటవీ గ్రామం ఆకినపల్లి (మహారాష్ట్ర) బయలుదేరాలి. అక్కడ నలుగురు గిరిజనులను ఫారెస్టు ఆఫీసర్ కాల్చి చంపిన ఘటన జరిగింది. సార్ అలారం కూడా పెట్టుకోకుండా 4 గంటలకే లేచి తయారయినాడు. అందరం తయారయి బస్టాండ్‌కు వచ్చి బస్ కోసం చూస్తున్నాము. పేపర్ చదువుకుంటున్న సార్‌ను చూస్తూ డా॥ తిరుపతి నాతో "ఇంకో పదిహేనేళ్ల తరువాత సార్ ఉండకపోతే ఈ గిరిజనులు చస్తుంటే చూడడానికి ఎవరు వస్తారు?" అన్నాడు. "ఎవ్వరూ రారు..." అన్నాను. ప్రయాణ మార్గంలో చెన్నూరు వద్ద ప్రాణహిత నదిని దాటితే సిరివంచ వస్తుంది. పడవ ఎక్కేముందు సార్ నవ్వుతూ "నాకు నీళ్ల గండం ఉందని మానాన్న జాతకం రాసాడు" అన్నాడు. "అయితే మీరు ముందు ట్రిప్పులో వెళ్లండి తరువాత మేము వస్తాం..." అన్నాను. 'అదెట్లా?' అన్నాడు సార్. "మీతో వస్తే గండం మీకు మాత్రమే పరిమితంగా ఉంటుందా సార్" అని అన్నాము. అందరం నవ్వుకుంటూనే పడవ ఎక్కాము. ఆరోజు ఏ గండమూ ఎదురుకాలేదు. దసరా పండుగ మూడు రోజులూ సార్‌తోనే ఉన్నాము. "మా పండగను మీరే మింగారు. ఇంకోసారి దసరాకు మీరు ఇటువైపు పని పెట్టుకోవద్దు" అన్నాము. "సరే చూస్తా..." అని సార్ నవ్వాడు. బస్‌కు టైం ఉన్నందున ఆరోజు రాత్రి అక్టోబర్ 1, 2 తేదీల్లో జరగబోయే రాష్ట్ర మహాసభల కార్యదర్శి నివేదిక రాయడం ప్రారంభించాడు. కరెంటు పోయింది. చేతిలైటు వెలుగులో రిపోర్టు రాస్తున్న సార్‌ను ఫోటో తీసుకున్నాను. అదే నా చివరి ఫోటో... ఈ బులెటిన్ అట్టమీది ఫోటో.

రాష్ట్ర మహాసభలు ముగిసాయి. కొత్త నాయకత్వం ఎంపిక జరిగింది. సార్ బాధ్యతలను అప్పగించాడు. ఐదు రోజులు నిండక ముందే సార్... మమ్మల్ని వదిలి వెళ్లిపోయాడు.

సార్ లేని పరిస్థితి ఎందుకు ఊహకు వచ్చిందో...? జలగండం గురించి ఎందుకు ప్రస్తావన వచ్చిందో..!? ఇంకోసారి రావద్దని ఎందుకు సార్‌ను అన్నానో...? నాయకత్వపు బాధ్యతలను మా చేతుల్లో సార్ ఎందుకు ఉంచాడో...? ఇదంతా యాదృచ్ఛికంగా జరిగిందే కదా... ఇంత త్వరగా సార్ దాన్ని ఎందుకు నిజంగా మార్చాడు? ఒక్కో ఆలోచన వస్తుంటే దు:ఖం నాలో ఒంటరిదవుతుంది. దు:ఖం

ఒంటరితనాన్ని అనుభవించడానికి మించిన భారం ఏముంటుంది? దు:ఖాన్ని చైతన్యంగా మార్చుకునే శక్తి లేనివాణ్ని నేనొక్కడినే కాదు. నా సహచరులు కూడా... చుట్టుముడుతున్న నిరాసక్తత నుండి బయటపడి పని చేయడానికి తయారవుతున్నాము.. పనిలో ఉన్నంతసేపే తృప్తి... బాధ తెలియదు... పని అయిపోయినంక ఒంటరిగా బస్సు ఎక్కిన తరువాత మళ్లీ సలుపుతున్న గాయం... ఒంటరితనం... మాతో సారే ఉంటే... ఎంత నిర్భీతిగా ఉండేవాళ్లమో. లోటు లోతుగానే కలవరపెడుతున్నది. అధిగమించడానికి మాకున్న ఏకైక మార్గం "పని" మాత్రమే... ఒకరి నుండి ఒకరికి ఓదార్పు కూడా "పనే". ఎంత తీరిక లేకుండా పని చేస్తే అంతగా "సార్"కు దగ్గరగా వెళ్లగలము. సార్‌కు ఎప్పుడూ దగ్గరగా ఉండడమే ఇప్పుడు హక్కుల కార్యకర్తల ముందున్న ప్రాథమిక బాధ్యత.